

**KOGNITIV LINGVISTIKA DOIRASIDA TUSHUNCHA VA KONSEPTGA OID
YONDASHUVLARNING QIYOSIY TAHLILI****Karimjonova Shahlo Ravshanjonovna**shahloxonkarimjonova@gmail.com

Fargʻona davlat universiteti

Ingliz tili amaliy kursi kafedrası

katta oʻqituvchisi (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada kognitiv lingvistika sohasida mavjud boʻlgan yondashuvlar turlari – psixolingvistik, neyropsixolingvistik, semantik, mantiqiy, madaniy, individual-nutqiy va lingvokulturologik yondashuvlar keng qamrovda tahlil qilinadi. Y.Balashova va A.V.Kostin tomonidan ilgari surilgan nazariy yondashuvlar asosida til va tafakkur oʻrtasidagi murakkab munosabatlar ochib beriladi. Ushbu yondashuvlarning har biri tilni inson bilish jarayoni, madaniy merosni saqlash vositasi hamda individual tafakkur ifodasi sifatida oʻrganishga xizmat qiladi. Ayniqsa, “tushuncha” va “konsept” terminlari oʻrtasidagi semantik farqlar, ularning amaliy qoʻllanilishi kognitiv lingvistika doirasida qiyosiy tahlil qilinadi. Maqola kognitiv yondashuvlarning interdisiplinar xususiyatlarini ochib berar ekan, tilshunoslikda zamonaviy ilmiy qarashlarning uygʻunlashuvini aks ettiradi.

Kalit soʻzlar: kognitiv lingvistika, tushuncha, konsept, psixolingvistika, neyropsixolingvistika, semantika, lingvokulturologiya, tafakkur, madaniy yondashuv, til va ong munosabati

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of various approaches in the field of cognitive linguistics, including psycholinguistic, neuropsycholinguistic, semantic, logical, cultural, individual-speech, and linguocultural approaches. Based on the theoretical perspectives proposed by Y.Balashova and A.V.Kostin, the complex relationship between language and cognition is explored. Each approach serves to study language as a cognitive process, a means of preserving cultural heritage, and an expression of individual thought. Special attention is given to the semantic differences between the terms “concept” and “notion,” along with their practical application in cognitive linguistics. The article highlights the interdisciplinary nature of cognitive approaches, reflecting the integration of modern scientific perspectives in linguistics.

Keywords: cognitive linguistics, notion, concept, psycholinguistics, neuropsycholinguistics, semantics, linguoculturology, cognition, cultural approach, language and mind relationship

Y.Balashova kognitiv lingvistikada quyidagi yondashuvlarini ham ajratib koʻrsatadi: psixologik, psixolingvistik, neyropsixolingvistik, semantik, mantiqiy tahlili va anʼanaviy lingvistika doirasidagi yondashuv. Bu yondashuvlarda koʻpincha “tushuncha” va “konsept” terminlari aynan bir narsa sifatida qaraladi. Y.Balashovaning keltirgan yondashuvlari kognitiv lingvistika sohasining keng koʻlamli va koʻp qirraliligini aks ettiradi. Quyida mazkur fikrlarni qisqacha sharhlash mumkin:

1. Psixolingvistik yondashuv. Bu yondashuvlar inson ongining tilni qay tarzda qabul qilishi va qayta ishlashi, shuningdek, psixologik omillarning tilga taʼsirini tahlil qiladi. Ular kognitiv jarayonlarni anglashda muhimdir, chunki til va fikrlash bir-biriga chambarchas bogʻliq.

2. Neyropsixolingvistik yondashuv. Ushbu yondashuv miya faoliyati va til oʻrtasidagi bogʻliqlikni oʻrganadi. Zamonaviy texnologiyalar (masalan, neyrologiya va miyani skanerlash usullari) yordamida tilning kognitiv jarayonlar bilan qanday aloqada ekanligini chuqur tahlil qilish imkoniyati mavjud.

3. Semantik yondashuv. Ma'no bilan ishlash, tushunchalarni aniqlash va konseptlar tahlili kognitiv lingvistikaning markaziy yo'nalishlaridan biridir. Ushbu yondashuv tushunchalar va so'zlarning semantik maydonlari bilan bog'liq masalalarni hal etishga qaratilgan.

4. Mantiqiy-tushunchaviy va mantiqiy tahlil. Ushbu yondashuvlar madaniy konseptlarni aniqlashda va ularning tizimli tahlilini o'tkazishda ishlatiladi. Bu til va madaniyat o'rtasidagi aloqani chuqurroq anglashga yordam beradi.

5. An'anaviy lingvistika doirasidagi yondashuv. "Tushuncha" va "konsept" terminlarini aynan bir narsa deb qarash ayrim tilshunoslar tomonidan tanqid qilingan. Chunki tushuncha, odatda, mantiq va bilim doirasida ishlatilsa, konsept ko'proq madaniyat va hissiy tarkibni ham o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuv nazariy jihatdan oddiyroq bo'lsa-da, tilshunoslikda uni ishlatishning chegaralari aniqlashtirilishi kerak.

Kognitiv lingvistikada lingvokulturologik yo'nalishni A.V.Kostin ham ajratib ko'rsatadi. Uning ta'rifiga ko'ra, lingvokulturologik yondashuv tilning kumulyativ (yig'iluvchi) funksiyasi haqidagi g'oyaga asoslanadi. Aynan shu funktsiya yordamida til xalqning tajribasini, dunyoqarashini va dunyoni his qilish tarzini aks ettiradi, saqlaydi va avlodlarga yetkazadi. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, til – dunyoni birlamchi konseptualizatsiya qilish va inson tajribasini ratsionalizatsiya qilishning universal shakli bo'lib, u dunyo haqidagi ongsiz va tabiiy bilimlarning ifodachisi va saqlovchisi, shuningdek, inson hayotidagi ijtimoiy jihatdan muhim voqealarning tarixiy xotirasi sifatida namoyon bo'ladi.

A.V.Kostin zamonaviy kognitiv lingvistikaning bir qator yondashuvlarini ham ajratib ko'rsatadi:

Mental-faoliyat yondashuvi (S.A.Askoldov) tafakkur va faoliyat o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi, bu esa tilni ong jarayonlarining ifodasi sifatida tushunishga imkon beradi.

Individual-nutqiy yondashuv (D.S.Lixachev) shaxsning individual xususiyatlari va uning tilga bo'lgan ta'sirini aks ettiradi. Bu, ayniqsa, mualliflik uslubi va shaxsiy dunyoqarashni tahlil qilishda dolzarbdir.

Semantik yondashuv (N.F.Alefirenko, A.Vejbitskaya, V.V.Kolesov, I.P.Mixalchuk, V.P.Neroznak) til birliklarining ma'nosini tushunishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, A.Vejbitskaya va uning universal semantik tamoyillarni ishlab chiqishdagi ishlari tilshunoslik va kognitiv tadqiqotlar uchun asosiy yo'nalishlardan biridir. I.P.Mixalchuk va V.P.Neroznakning semantik yondashuvga oid ishlari tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega. I.P.Mixalchukning tadqiqotlari til birliklarining semantik tahliliga qaratilgan bo'lib, ularning ma'no tuzilishini o'rganishga katta hissa bo'lib qo'shilgan. V.P.Neroznak esa lisoniy shaxs tushunchasini idiolekt va polilekt shaxsga ajratib, til va shaxs munosabatlarini o'rganishda yangi yondashuvlarni taklif etgan. Uning ishlari lingvopersonologiya sohasida, xususan, lisoniy shaxsning struktural, kommunikativ va strategik ahamiyatini tadqiq etishda muhim o'rin tutadi.

Madaniy yondashuv (Y.S.Stepanov, V.I.Karasik) esa ma'no va madaniyatning bir-biriga ta'sirini o'rganadi. Bu yondashuv til orqali madaniy kodlar va stereotiplarni tahlil qilish imkonini beradi.

Mantiqiy yondashuv (N.D.Arutyunova, T.V.Buligina, A.D.Shmelev, G.V.Makovich, R.I.Pavilenis, M.R.Proskuryakov, I.G.Proskuryakov) konseptlarning tuzilishini va ularning mantiqiy tartibini o'rganadi. Bu yondashuv tilning ichki strukturasini va uning tartiblarini tahlil qilishda muhimdir.

Kognitiv yondashuv (A.P.Babushkin, E.S.Kubryakova, Z.D.Popova, I.A.Sternin, G.V.Tokaryev, J.F.Rishar, S.X.Lyapin, A.V.Kravchenko, G.A.Voloxina, G.V.Bikova) esa til va tafakkur o'rtasidagi munosabatni o'rganib, kognitiv jarayonlar (masalan, konseptualizatsiya va kategorizatsiya) orqali tilning faoliyatini tushunishga yordam beradi.

Lingvokulturologik yondashuv (S.G.Vorkachev, V.N.Teliya, F.F.Farxutdinova) tilni madaniyat bilan bog'lab, xalqning dunyoqarashi, tarixiy xotirasi va madaniy identifikatsiyasini o'rganadi. Bu yondashuv tilning kumulyativ funksiyasi (madaniy merosni saqlash va uzatish)ni tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Bu yondashuvlar kognitiv lingvistikaning xilma-xil aspektlarini o'zida aks ettirib, til va tafakkur o'rtasidagi munosabatlarni turli nuqtayi nazarlardan tahlil qilishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Балашова Е.Ю. Концепты любовь и ненависть в русском и американском языковых сознаниях: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Саратов, 2004. – С. 6.
2. Костин А.В. Способы концептуализации обиходно-бытовых понятий в разножанровых произведениях В.И.Даля (на материале концепта “вода”): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Иваново, 2002. – С. 6.
3. Karimjonova, S. (2025). O 'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA VIZUAL KOGNITIV FE'LLARNING GRAMMATIK SHAKLLARI VA YASALISH USULLARI. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 4(21), 29-31.
4. Karimjonova, S. (2025). INGLIZ TILIDAGI VIZUAL-KOGNITIV FE'LLARNING LOKUTIV, ILLOKUTIV VA PERLOKUTIV NUTQ AKTLARIDAGI FUNKSIYALARI. Nordic_Press, 8(0008).
5. Karimjonova, S. (2025). O 'ZBEK TILIDAGI VIZUAL-KOGNITIV FE'LLARNING LOKUTIV, ILLOKUTIV VA PERLOKUTIV NUTQ AKTLARIDAGI FUNKSIYALARI. "Issues of Turkish Philology", 1(1).
6. Karimjonova, S. (2025). A COGNITIVE LINGUISTIC PERSPECTIVE OF VISUAL COGNITIVE VERBS. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 4(14), 86-88.
7. Karimjonova, S. (2025). VISUAL COGNITIVE VERBS IN UZBEK AND ENGLISH: A COMPARATIVE ANALYSIS OF SEMANTICS, CULTURE, AND PERCEPTION. Современные подходы и новые исследования в современной науке, 4(6), 52-54.
8. Ravshanjonovna, K. S. (2025). COMPARATIVE STRUCTURAL ANALYSIS OF VISUAL COGNITIVE VERBS IN UZBEK AND ENGLISH: MORPHOLOGICAL, SYNTACTIC, AND SEMANTIC PERSPECTIVES. Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research, 3(5), 138-145.